

4. 2. ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ: ΤΡΑΠΕΖΟΥΣ, ΗΠΕΙΡΟΣ, ΝΙΚΑΙΑ

Η αυτοκρατορία της Τραπεζούντας

- Ιδρύθηκε το 1204 στις ΝΑ ακτές του Πόντου από τους *Μεγάλους Κομνηνούς*
- Σ' αυτήν ενσωματώθηκαν η Σινώπη, η Παφλαγονία και η Ηράκλεια του Πόντου
- Οι Σελτζούκοι αργότερα κατακτούν τη Σινώπη → σε απομόνωση για 250 χρόνια

Το κράτος της Ηπείρου

- Ιδρύθηκε το από το *Μιχαήλ Κομνηνό Δούκα*.
- Επί Θεόδωρου Κομνηνού (1215), γνώρισε μεγάλη ακμή → ανταγωνιστής της Νίκαιας
- Άλωση Θεσσαλονίκης, κατάλυση Λατινικού Βασιλείου της (1224) → ο Θεόδωρος στέφτηκε στη Θεσσαλονίκη αυτοκράτωρ των Ρωμαίων
- 1230: στρέφεται κατά του τσάρου των Βουλγάρων Ιωάννη Ασάν Β' → συντριπτική ήττα κοντά στον ποταμό Έβρο. Ο Θεόδωρος συλλαμβάνεται αιχμάλωτος.

Η αυτοκρατορία της Νίκαιας

- Ιδρύθηκε στη Δ. Μ. Ασία με κέντρο τη Νίκαια
- Ηγέτης ο *Θεόδωρος Λάσκαρης*, γύρω από τον οποίο συσπειρώθηκαν οι πιστές στο κράτος δυνάμεις των Βυζαντινών
- 1208: Ο Θεόδωρος στέφεται αυτοκράτωρ και βασιλιάς των Ρωμαίων
- Ο διάδοχός του *Ιωάννης Βατάτζης*:
  - ✓ επεξέτεινε την αυτοκρατορία
  - ✓ προσπάθησε να εξυγιάνει τη διοίκηση
  - ✓ ίδρυσε πολλά φιλανθρωπικά ιδρύματα
  - ✓ δημιούργησε στρατιωτικά κτήματα → αποτελεσματικό σύστημα άμυνας
  - ✓ έδωσε σημασία στην ανόρθωση της αγροτικής οικονομίας
- *Μιχαήλ Παλαιολόγος*
  - ✓ 1261: συνθήκη με τους Γενουάτες :φορολογικές και τελωνειακές απαλλαγές, λιμάνια και εμπορικές περιοχές της αυτοκρατορίας με αντάλλαγμα πολεμική βοήθεια κατά της Βενετίας (→ η Γένουα μεγάλη δύναμη στην Ανατολή)
  - ✓ **1261 (25 Ιουλίου): κατάληψη της Κωνσταντινούπολης** (από το στρατηγό Αλέξιο Στρατηγόπουλο) → ο Μιχαήλ Παλαιολόγος στέφεται (για δεύτερη φορά) αυτοκράτορας (Μιχαήλ Η') στο ναό της Αγίας Σοφίας.

Η νέα αυτοκρατορία είχε να αντιμετωπίσει πολλά προβλήματα.

- επιθετικότητα των Λατίνων, την οποία ο **Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος** (1261-1282) προσπάθησε να κατευνάσει με τη εκκλησιαστική ένωση με τη Ρώμη (σύνοδος Λυών, 1274)
- οι δεσμοί ανάμεσα στο κέντρο και τις επαρχίες εξασθενούν συνεχώς

Επί Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου (1282-1328):

- ✓ Οι Δυνατοί αυξάνουν συνεχώς τη δύναμή τους, σε βάρος των στρατιωτικών κτημάτων, άρα και της άμυνας της αυτοκρατορίας. Επικρατούν οι ξένοι μισθοφόροι, ο μισθός των οποίων επιβαρύνει και άλλο τα οικονομικά της αυτοκρατορίας.
- ✓ Η αυτοκρατορία ταλανίζεται και από οικονομική κρίση: το νόμισμα υποτιμάται, ενώ νέοι φόροι επιβάλλονται.
- ✓ Στην εξωτερική πολιτική, ο Ανδρόνικος δέχεται ανεπανόρθωτα πλήγματα: Οι Σέρβοι συνεχώς επεκτείνονται, οι Βενετοί και οι Γενοואίτες εντείνουν την οικονομική εξάντληση της αυτοκρατορίας, ενώ η Μ. Ασία κατακτάται οριστικά από τους Τούρκους

Ο Ιωάννης Καντακουζηνός(1347-1354)

- ✓ προσπάθησε να ανορθώσει τόσο την οικονομία, όσο και το στρατό της αυτοκρατορίας, αλλά οι κοινωνικές εντάσεις και οι εμφύλιοι πόλεμοι δε βοήθησαν στην ευόδωση των σχεδίων του

Την ίδια περίοδο προελαύνει προς τη Δύση ένα νέο φύλο, οι Οθωμανοί Τούρκοι. Τους Τούρκους προσπαθεί να αναχαιτίσει με τη βοήθεια των Δυτικών ο **Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος (1425-1448)**, ο οποίος μάλιστα υπόσχεται στους Λατίνους Ένωση των Εκκλησιών, (σύνοδος Φερράρας Φλωρεντίας, 1439), μια ένωση, την οποία η πλειοψηφία των υπηκόων του αποκήρυττε.

Μετά το θάνατο του Ιωάννη στο θρόνο ανεβαίνει ο αδελφός του **Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος (1448-1453)**, ο τελευταίος αυτοκράτορας του Βυζαντίου.

Η ιδέα της ελληνικότητας προβάλλεται τώρα ολοένα και εντονότερα. Η χριστιανική Ανατολή περικυκλωμένη πλέον από εχθρικούς λαούς, αγωνίζεται εφεξής να διατηρήσει την κληρονομιά της, την ελληνική πολιτισμική παράδοση και την ορθοδοξία, οι οποίες απειλούνται από τους Λατίνους στη Δύση και από τους Τούρκους στην Ανατολή. Το κράτος της Νίκαιας ονομάζεται «ελληνική επικράτεια», «ελληνικόν», «Ελλάς».¹ Η συνείδηση της ελληνικότητας αποκαλύπτεται στα έργα πολλών βυζαντινών λογίων της εποχής. Ο Νικήτας Χωνιάτης, όταν αναφέρεται στην άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Νορμανδούς, μετά την πρώτη Άλωση της Κωνσταντινούπολης, γράφει πως ο Αλφειός ποταμός μπορεί να μεταφέρει στη Σικελία και να διηγηθεί στους εκεί «βαρβάρους», τους Νορμανδούς «όσα οι εκ σφρων επιστρατεύσαντες Έλλησι καθ' Ελλήνων εμεγαλούρησαν».² Ο Νικηφόρος Βλεμμίδης θεωρεί πως η αυτοκρατορία της Νίκαιας ταυτίζεται με την επικράτεια των Ελλήνων: «ου γαρ υπό τα των ελλήνων τω τότε σκήπτρα ή Σκάμανδρος»³, ενώ ο αυτοκράτορας Θεόδωρος Β' Λάσκαρης χρησιμοποιεί τους όρους «Ελλάς» και «Ελληνικόν» στις επιστολές του για να δηλώσει τη Μ. Ασία σε αντιδιαστολή με την Ευρώπη.⁴

Παράλληλα όμως με τη συνείδηση της πολιτιστικής «συγγένειας» με την κλασική, και κυρίως με την ελληνιστική περίοδο του ελλητισμού, οι βυζαντινοί λόγιοι του 13^{ου} αι. διατηρούν και την ιδέα της ρωμαϊκής πολιτικής κληρονομιάς. Ο Ιωάννης Δούκας Βατάτσης σε επιστολή του προς τον πάπα Γρηγόριο Θ', αναφερόμενος στο θέμα της διαδοχής του Μεγάλου Κωνσταντίνου διαμαρτύρεται για τη στάση των Δυτικών: «Εκείνο δε πώς ηγνοήθη, ή και μη αγνοηθέν πώς εσιγήθη το συν τη βασιλευούση παρ' ημίν σοφία, και την κατά κόσμον ταύτην βασιλείαν τω ημών προσκεκληρώσθαι γένει παρά του μεγάλου Κωνσταντίνου (...) Τίτι και γαρ ηγνόηται των πάντων ως ο κλήρος της εκείνου διαδοχής εις το ημέτερον διέβη γένος και ημείς εσμέν οι τούτου κληρονόμοι και διάδοχοι.»⁵ Αποδέκτης δηλαδή της κληρονομιάς του Μεγάλου Κωνσταντίνου είναι, κατά τον Βατάτση, μόνο το γένος των «ορθόδοξων ρωμαίων της Ανατολής», οι οποίοι, σύμφωνα με αυτή την οπτική είναι και οι μόνοι που δικαιούνται να φέρουν το όνομα «Ρωμαίοι».

¹ Ν., Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1999, σ. 71.

² Νικήτα Χωνιάτη, *Περί Άλώσεως Θεσσαλονίκης*, Στ. Κυριακίδης, *Espugnazione di Tessalonica*, Palermo, 1961, σ. 32, στο: Π., Χρήστου, *ό.π.*, σ. 133. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο κείμενο του Χωνιάτη επανέρχεται η αρχαία διάκριση μεταξύ «Ελλήνων» και «βαρβάρων».

³ Νικηφόρου Βλεμμίδου, *Διήγησις μερική, Α' 4, Nicephori Blemmydae, curriculum vitae et carmina*, εκδ. Α. Heisenberg, σ. 4, στο Α., Ζακυθινός, *ό.π.*, σ. 16.

⁴ Θεοδώρου Λασκάρεως, *Επιστολαί: Ν. Festa, Theodori Ducae Lascaris Epistulae CCXVII*, σ. 165 και 176, στο Α., Ζακυθινός, *ό.π.*

⁵ Β. Α., Μυστακίδου, *Αι λέξεις Έλλην, Γραϊκός (Γραϊκύλος), Βυζαντινός Ρωμαίος (Γραϊκορωμαίος), Οθωμανός (Ελληνοθωμανός), Μωαμεθανός, Τούρκος, Οσμανλής*, τυπογραφείο Η. Laur Jr., Τυβίγγη (Tübingen), 1920, σ. 21, όπου αναφέρεται πως η επιστολή δημοσιεύτηκε στο Αθήναιο, τ. Α', σ. 362 κ.ε.. Αξιοσημείωτη η χρήση της λέξης «γένος», από τον Βατάτση, η οποία κατά τον Απ. Βακαλόπουλο μνημονεύεται όλο και πιο συχνά στα βυζαντινά κείμενα των δύο τελευταίων αιώνων και δηλώνει την αφύπνιση της εθνικής των Ελλήνων συνείδησης. [Απ., Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Α' Αρχές και διαμόρφωσή του*, εκδ. Εμμ. Σφρακισιάκη και Υιών, Θεσσαλονίκη, 1974, (α' έκδοση 1961)]

Μετά την πρώτη άλωση, στην όψιμη βυζαντινή περίοδο, και τη συρρίκνωση της αυτοκρατορίας, επήλθε, ως φυσικό επακόλουθο η παρακμή της αυτοκρατορικής ιδέας ενός οικουμενικού κράτους. Κάτω από την επίδραση αυτών των νέων πολιτικών εμπειριών ορισμένοι βυζαντινοί λόγιοι άρχισαν να ανακαλύπτουν τα στοιχεία μιας νέας συλλογικής ταυτότητας για τους ελληνοφώνους ορθόδοξους χριστιανούς που είχαν επιζήσει ως ο πυρήνας της πολυεθνικής ιδέας του Βυζαντίου. Η νέα ταυτότητα προσδιορίστηκε με βάση την ελληνική γλώσσα και την πνευματική συνάφεια που αυτοί οι όψιμοι βυζαντινοί ένιωθαν να τους συνδέει με τον κλασικό ελληνικό πολιτισμό. Αυτά τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά μπορούσαν να διακρίνουν στις συνειδήσεις των λογίων τους «Ρωμαίους» της ελληνικής Ανατολής, όχι μόνον από τους ειδωλολάτρες «βαρβάρους» που ζούσαν στο Βορρά και το Νότο της αυτοκρατορίας, αλλά και από τους χριστιανούς «βαρβάρους» της λατινικής Δύσης, όπως και από τα μη ελληνικά φυλετικά στοιχεία της βυζαντινής κοινωνίας. Έτσι τα υπολείμματα του βυζαντινού κράτους, όπως στην αυτοκρατορία της Νίκαιας και το δεσποτάτο του Μιστρά, κάποια εθνολογική ομοιογένεια και το πνεύμα της αντίστασης στις πιέσεις των αλλογενών εχθρών εννόησαν την εμφάνιση, σε λόγιους κυρίως κύκλους, των πρώτων εκδηλώσεων της νέας συλλογικής συνείδησης που θα μπορούσε να εξελιχθεί ως συνείδηση ενός νεότερου ελληνικού έθνους σε μία πορεία παράλληλη με εκείνη των εθνών της Ανατολικής Ευρώπης.

Π.,Κυτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000, σ. 24